

Les v tradicionalnem stavbarstvu na Slovenskem

avtor **Vito HAZLER**, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo

1. Etnološke raziskave stavbarstva na Slovenskem

Etnologija deli slovensko etnično ozemlje na štiri glavna kulturna območja, na alpsko, panonsko, sredozemsko in osrednjeslovensko. Na teh območjih raziskuje kulturno in način življenja po t. i. etnološki sistematiki, ki obsega poglavja s področja materialne, družbene in duhovne kulture in obče etnološke problematike. V teh sistemskih okvirih so npr. poglavja o stavbarstvu in bivališčih, notranji opremi, poljedelstvu in živinoreji, rokodelstvu in obrti, gozdnem gospodarstvu, orodjih in predmetih, delovnih skupnostih, medsebojni pomoči, likovnem obzorju, znanju idr., kjer so pridobivanje, predelava, obdelava in uporaba lesa obravnavani z različnih zornih kotov. Doslej so bila v slovenski etnologiji dokaj dobro raziskana zlasti področja stavbarstva in obrti, ker je imel les pomembno, ponekod celo odločujoče mesto v gospodarskem in kulturnem razvoju posameznih pokrajinskih območij.

2. Načini in oblike pridobivanja, obdelave in vgrajevanja lesa

2.1. Pridobivanje lesa

Sečnja, obdelava in transport lesa so na Slovenskem že stoletja del pomembnih gospodarskih prizadevanj. Izraba lesne mase je bila zelo razno-

vrstna, o čemer imamo veliko zapisov v delih naših najstarejših kronistov (Valvasor 1689), v različnih posrednih in neposrednih virih (npr. katastri v 2. pol. 18. in zač. 19. stoletja, rudniški arhivi, časopisi, revije idr.), v katerih lahko razberemo namen in obseg sečnje, načine transportov, trgovine in tudi predelave lesa. Seveda so bili obseg, intenzivnost in tehnična izpopolnjenost sečnje odvisni od vrste dejavnikov (npr. naravne in pokrajinske danosti, dostopnost gozdnih parcel, lastništvo gozdov idr.) in zlasti od namena: ali je bila sečnja namenjena le za domače potrebe kmečkega obrata, za prodajo ali pa je bilo izkoriščanje gozda že del gozdarsko-obdelovalne industrije.

Ponekod v alpskem svetu so gozd intenzivno izkoriščali bodisi za predelavo in razžaganje na žagarskih obratih in vse do konca 19. stoletja tudi za glažutarstvo in oglarstvo. Gozd so posekavali "na frate", t. j. povsem na golo in les s hribovitih predelov transportirali v dolino po grabnastih drčah ali lesenih rižah (Videčnik, 1983). Nekatera območja so bila zaradi intenzivne sečnje v 19. (Pohorje) in še sredi prve pol 20. stoletja (Logarska dolina) skoraj povsem gola in ponekod se so zaradi pogozovanja spremenili lesni sestav (npr. na Pohorju iglavci prevladajo nad listavci). S sečnjo "na frate" je bilo ponekod na Karavanškem območju povezano požigalništvo: poseke so požgali in s pepelom pognojili t. i.

1. Grajska vas 48, Rezarjeva hiša (osrednjeslovensko območje)

2. Hrovača 42, Škrabčeva domačija, kuhinja v stanovanjskem delu obnovljene hiše

3. Kapele 53, t. i. "rdeča" hiša (panonsko območje)

4. Koštabona, gospodarsko poslopje (sredozemsko območje). Leseno Lorberjevo hišo so zgradili leta 1919 (foto lastnik hiše).

5. Križ pri Sežani, mežnarija ob cerkvi sv. Križa. Stavba je zidana iz kamna in pokrita s "škrlami", močno ostrešje je sestavljeno iz hrastovih tramov

6. Muzej na prostem Pleterje

“novine” (tudi “nóvne”), kjer so nato nekaj let sejali žita (Zgornja Savinjska dolina, Topla, Koprivna).

Les so z nekaterih območij Savinjskih Alp, Karavank in Idrijskega splavljali po rekah. Z žagarstvom in lesno trgovino je bilo vse do 30. let 20. stoletja poznano splavarstvo na Savinji (Angelos Baš 1974) in Dravi (Vili Vuk 1996), z rudarstvom pa plavljenje lesa po Beli in Idrijci od klavž do rudarske Idrije (Zgodovina Idrije). Splavarstvo in plavljenje so opustili zaradi razvoja cestnega in železniškega prometa in predvsem zaradi različnih hidrotehničnih posegov (jezovi, elektrarne na Dravi), ki so občutno zmanjšali plovnost rek.

S sečnjo lesa so povezana različna znanja, ki so bila plod dolgoletnih izkušenj in med drugim tudi različnih izobraževalnih programov. Dobri kmečki gospodarji so bili tudi dobri poznavalci in skrbniki svojih gozdov. Odlično so poznali različne vrste lesa, ki so ga prepoznavali po lubju, listju, lesni strukturi in po vonju. V preteklosti je bilo glavno vodilo pridobiti predvsem kakovosten les za gradnjo, izdelavo pohištva in tudi za kurjavo, zato so sečnjo prilagodili letnemu času in zlasti ugodnim luninim menam. Najbolj ugodna so bila obdobja ob “stari luni” v drugi polovici decembra, januarja in prvi polovica februarja, ko je “mezge” v lesu najmanj.¹ Les pa je možno sekati tudi po “veliki maši” v drugi polovici avgusta, ko se je vegetacijski proces nekoliko umiril. Tudi ta je primeren za gradnjo ali za izdelavo skodel, vendar ga je treba vgraditi še isto leto² ali pa primerno uskladiščiti. Izredno pomembna je tudi lega rastišč posameznih vrst lesa, zato so npr. smreke ali macesne za kritino (skodle, žagane deske) sekali večinoma na osojnih, manj vetrovnih in z drevjem enakomerno poraščenih legah, da so bile let-

nice enakomerno raščene po vsem debelu, da les ni bil zavit in da je imelo drevo vsaj v spodnjem delu čim manj vej.³

2.2. Uporaba različnih vrst lesa

Na stavbarstvo večinskega prebivalstva pa tudi na nekatere stavbe privilegiranih družbenih skupin je do srede 20. stoletja imelo pomemben vpliv ožje in tudi širše okolje, kar je oblikovalo t. i. tradicionalne lokalne, regionalne in nacionalno prepoznavne gradbeniške oblike in načine gradnje. Pomembno vlogo so imeli pri tem gradbeni materiali, ki so jih graditelji večinoma pridobivali v domačem okolju. To so bili kamen, ilovica, opeka, apno, slama in seveda les. Predvsem les je bil v gradbeništvu uporabljen po osnovnih vrstah in kakovosti in obdelan v različnih tehničnih izvedbah. Poznane so bile stanovanjske in gospodarske stavbe, kjer je les prevladoval kot osnovni gradbeni material, ponekod so ga vgrajevali v značilnih razmerjih s kamnom in opeko.

a. V alpskem svetu so v stavbarstvu uporabljali različne vrste lesa. Po obsegu vgraditev so izstopali smreka, jelka (hoja) in macesen, ponekod pa so za posebne namene in konstrukcijske člene uporabljali tudi hrast in (redkeje) kostanj. Smreka je bila pogosto rabljena za kladne ali skeletne konstrukcije sten, za izdelavo ostrešij, krtine (skodle, žagane deske), stavbnega pohištva, opažev na zatrepjih, konstrukcijskih delov gankov, strešnih lin in podpornikov ter različnih pohodnih površin (podnice). Macesen in jelko so pogosto uporabljali za kritino (skodle, žagane deske), stavbno pohištvo in pohodne površine (podnice, čoke), na nekaterih hribovitih območjih pa tudi za kladne konstrukcije sten (Podolševa, Robanov kot).

Ker so v preteklosti zlasti stanovanjske in gospodarske stavbe (hlevi, seniki, skednji) postavljali na razmeroma plitke kamnite temelje brez ustrezne hidroizolacije, so za t. i. "gruntnike", t. j. povsem spodnje vence lesenih kladnih sten, uporabljali predvsem hrast; s tem so bistveno zmanjšali dvigovanje talne vlage in možnosti drugih vrst poškodb (glodalci, insekti).

Hrast (in ponekod kostanj) so vgrajevali tudi v nosilne dele ostrešij, predvsem za strme strehe, prekrite s škrljlem (Škofjeloško hribovje, Pohorje), in pogosto tudi v stare izvedbe konstrukcij "na škarje" oziroma "na klešče". Za vse druge dele strehe (deske za podlago škrljlu, late) so uporabljali smrekov ali macesnov les.

- b. V panonskem območju, to je v Beli krajini, jugovzhodni, vzhodni in severovzhodni Sloveniji, prevladujejo listavci, zato so v kladne in skeletne stene stavb vgrajevali predvsem hrast (Bizeljsko, Gorjanci, Bela krajina) in kostanj, ponekod pa tudi smreko (del Gorjancev), bukev (svet ob zgornji Sotli, Haloze), jelšo in druge vrste lesa (gaber, akacijo, lesko idr.). V Beli krajini in jugovzhodni Sloveniji so uporabljali razmeroma kakovosten les listavcev, ki je večinoma ostal neometan tako na pročeljih hiš kot ponekod notranjih prostorih (zaščita sten v "hiši" s telečjo krvjo; ponekod so notranje stene pozneje prebelili ali celo ometali). Na Bizeljskem in v okolici Brežic so imeli navado zunanje lesene stene prebarvati opечно rdeče (Hazler 1999), višje ob Sotli, v Halozah, v Slovenskih goricah in v Prekmurju, pa so razmeroma slabši les listavcev (pogosto

bukve) ometavali z ilovico in belili. Za strešne konstrukcije "na škarje" so uporabljali predvsem kostanj in tudi hrast, za špirovce pa bukev, smreko in akacijo, za letve pa gaber, lesko in akacijo. Gaber in lesko so uporabljali tudi za izdelavo opletov na "svislih" (zatrepi) in ponekod tudi lesenih obokov v črnih kuhinjah, ki so jih s spodnje in zgornje strani ometali še z ilovico.

- c. Na sredozemskem območju je v stavbarstvu prevladoval predvsem kamen. V masivne konstrukcije ostrešij s "skrlami" (apnenčaste plošče) kritih streh so vgrajevali zlasti hrast in akacijo, za podlago tudi smreko, ki so jo večinoma kupovali pri lesnih trgovcih. Pri stavbah, kritih s korci, so za ostrejša uporabljali hrast in smreko. Za stavbno pohištvo, stopnice, ganke in ograje (Tolminsko, Kobariško in Bovško) so večinoma uporabljali les iglavcev (Sedej 1974).
- č. Osrednjeslovensko območje je v uporabi gradbenih materialov v stavbarstvu najbolj raznovrstno. Na območjih od Spodnje Savinjske doline do Ljubljanske kotline in vse proti Notranjskem in Dolenjskem so vse do konca 19. in začetka 20. stoletja gradili lesene, delno zidane in zidane hiše. Za gradnjo hiš in kašč so uporabljali predvsem smreko (Spodnja Savinjska dolina, Celjska kotlina, Moravško) in bukev (Zasavje), za temeljna bruna kladnih sten in za vogalne sohe skeletnih konstrukcij pa so vgrajevali večinoma hrast. Najstarejše hiše s kladno konstrukcijo sten so imele bruna obdelana s treh strani (tako da je zunanja stran obdržala naravno okroglinjo), medtem ko so imele mlajše lesene hiše in polnila

7. Muzej na prostem Rogatec. Tesarji pripravljajo kostanjev les za strešno konstrukcijo

8. Mrzlava vas 24 pri Krški vasi. Leseno Lorberjevo hišo so zgradili leta 1919 (foto lastnik hiše).

9. Novo mesto. Chalupa Jaromerksa – lesena hiša, ki jo je novomeški tiskar Ivan kupil v Pragi na znameniti narodopisni razstavi leta 1895.

10. Podkraj pri Mežici (alpsko območje).

11. Poljane nad Okonino. Bogato opremljena brana na dvojnem kozolcu – topjarju.

12. Skomarska hiša 30. Les so pustili nekaj let, da je pridobil naravno patino, nato so ga barvno izenačili s starim lesom in zaščitili

13. Strehovski breg- Lesena vinska klet s stanovanjem (panonsko območje)

14. Šentjanž nad Dravčami. Skoraj v celoti lesena hiša, nekdanja dimnica, ima streho prekrito s skodlami (alpsko območje).

skeletnih hiš bruna obdelana z vseh štirih strani (ploščat ali kvadratast profil). Posebej kakovostno so bila s treh strani obdelana bukova bruna, vgrajena v kašče in osrednja gospodarska poslopja (nadstropni del s podom) na območju Zasavskega hribovja, kjer so zlasti pri kaščah uvedli značilno plastovitost kladnih sten: najprej venec hrastovih, nato sedem do osem vencev bukovih in povsem pod stropom še venec smrekovih brun.

Na vogalih in ob predelnih stenah so bruna pri starejših stavbah povezovali z utori na križ, pri mlajših (po podatkih terenskih raziskav od konca 18. stol. dalje) pa v različnih oblikah lastovičjega repa (trapezasti, zvonasti, cvetno-člašasti ali H profil) tako, da so "gruntnik" in dva do tri vence brun pod stropom ohranili povezavo na križ. Ta je še posebej izrazita pri pohorskih in kobanskih dimnicah in t. i. dimničnih hišah (Sedej 1979), kjer so pod stropnim delom ostenja tramovi vezani na križ podaljšujejo v stopničasti niz dolgih konzol, kar ustvarja zelo slikovito in prepoznavno podobo teh razvojno najstarejših ohranjenih stavb (Hazler 1995) na alpskem območju (Zavodnje 43,⁴ pri Kavčeli, Kavčnikova dimnica; Šentjanž nad Dravčami 20, Poberska bajta;⁵ Sp. Kapla 82, pri Žlagerju idr.⁶).

2.3. Obdelava in vgrajevanje lesa

Z uvedbo in splošno razširjenostjo žagalnikov venecijank (Struna 1955) v drugi pol. 18. stoletja so večino lesa na grobo razžagovali mehansko. To še zlasti velja za območja, kjer je bilo vodnih potencialov dovolj (južno in sever-

no Pohorje, Zgornja Savinjska in Zad-rečka dolina, Zgornja Savska dolina idr.)⁷ in so postavljali tako veleposestniške kot kmečke žagarske obrate. Toda ročna obdelava se je kljub temu ohranila vse do 60. let 20. stol. kar še posebej velja za obdelavo strešnih konstrukcij, nekaterih vrst kladnih in skeletnih sten (ponekod v vzhodni Sloveniji) ter stavbnega pohištva.

Že pri sečnji in grobi obdelavi so gozdarji in tesarji uporabljali različne vrste ročnih žag (amerikanko, fišerco, šlingerco, tišerco, šimon)⁸, tesarske ekipe pa tudi različne vrste orodja in tehnike obdelave lesa. Najbolj splošno poznana je bila značilna "plenakača" (tesarska sekira) z dolgim rezilom, ki so jo orodni kovači izdelovali tako za desničarje kot levičarje. Za obdelavo ravnih površin so si pomagali še z obarvanimi vrvicami (barvna masa iz fino zdrobljene opeke, razmočene v vodi), za izdelavo utorov pa z vrsto sekir, dlet in drugega orodja. Zlasti pri lesnih zvezah – utorih lastovičjega repa – so tesarji druge pol. 18. in 19. stoletja na alpskem in nekaterih delih osrednjeslovenskega območja (Zasavsko hribovje, Kumljansko, Litijski hribi)⁹ dokazali izjemen smisel za konkavnost in konveksnost posameznih lesnih zvez, česar današnji "mojstri" večinoma več ne obvladajo. To je še zlasti pereče pri obnovah vrste kulturnih spomenikov, kjer smo bili že večkrat priče skrajnim poenostavitvam in neznanju (npr. nekdanja Adamova hiša v Arnačah, sedaj Arnače 31).

Mojstrsko so tesarji in mizarji obvladali tudi izdelavo vseh vrst ornamentov v lesu. Značilen primer so dekorativni izrezi iz desk na lesenih vrtnih lopah (npr. lopa na vrtu ljubljanske opere, na Štajerskem t. i. "lustuži" na dvoriščih kmečkih hiš) ali dekorativni izrezi na vrsti kozolcev v Zgodnji Savinjski dolini (Radmirje, Varpolje) in na Dolenj-

skem (Bistrica pri Mokoronogu, Blažetov kozolec; Dolenje Jesenice pri Mokornogu, Petjov kozolec; Šmartno pri Litiji, Mačkov kozolec idr.), kjer so ponekod prikazani tudi zoomorfni in celo antropomorfni liki, kar izpričuje tudi širši simbolni pomen tesarskih in mizarskih umetnin (Hazler 2004).

Gmotni položaj lastnikov so v preteklosti potrjevale tudi oblike in dekoracija stavbnega pohištva. Okna in vrata so bila v vseh naših pokrajinah pogosto predmet dokazovanja mizarskega in rezbarskega mojstrstva. Značilno oblikovani okenski okvirji v severovzhodni Sloveniji in rezbarije na vratnih krilih v alpskem in osrednjeslovenskem prostoru izpričujejo veliko tehnično znanje in izjemen smisel za oblikovanje rastlinskih (vitičevje), zoomorfnih (ptice, petelini) in drugih naravnih elementov (npr. sončni žarki, luna idr.). Žal vsa ta dediščina nezadržno izginja in tudi današnja oblikovalska in načrtovalska prizadevanja ne vidijo v teh izjemnih sestavinah nobenih izzivov za sodobno poustvarjanje.

Med posebej reprezentančne sestavine tradicionalnega stavbarstva sodijo raznovrstno obdelani leseni stropi v osrednjih "hišah" kmečkih stavb. Na Slovenskem imamo celo vrsto regionalno prepoznavnih tipov stropov, kjer prepoznavamo smisel za simboliko, značilnosti lokalne ali hišne mitologije in predvsem izjemno tesarsko mojstrstvo. Prefinjeno oblikovani poznogotski, renesančni ali baročni stropi v imenitnih meščanskih (Celje, Radovljica) in trških hišah (Braslovče), župniščih (Rogatec, Vuzenica), samostanih (Krkško), gradovih (grad Škrljevo pri Šentrupertu na Dolenjskem)¹⁰ so našli posnemovalce tudi med večinskim prebivalstvom. V alpskih pokrajinah so ohranjeni izjemni primeri lesenih stropov v kmečkih hišah z masivnimi ma-

cesnovimi ali smrekovimi prečnimi tramovi in dvojno položenih desk, ki imajo spodaj posnete robove in ob stenah značilne zaključke na t. i. ajdovo zrno. Posnete robove imajo tudi prečni tramovi, ki jih krasijo še razvejane rozete globokega ali plitkega reza in večinoma tudi letnice gradnje stavbe, ki so ponekod vpete v iniciale IHS. Na osrednjeslovenskem in panonskem območju so nosilni prečni tramovi večinoma hrastovi ali kostanjevi, deske pa iz lesa iglavcev. Ponekod v vzhodni in severovzhodni Sloveniji so vgrajevali stropo z dvojnimi nosilnimi hrastovimi ali kostanjevimi tramovi;¹¹ osrednji prečni tram so največkrat okrasili z izrezom v obliki kvadrata z diagonalami (Juneževa hiša v Rogaški Slatini) in ponekod še z letnico nastanka stavbe (npr. Šmitova hiša v Muzeju na prostem Rogatec) (Hazler 1993).

V precej skromnejši izvedbi so ohranjeni leseni stropi s prečnimi nosilnimi trami v kaščah. Tudi tam najdemo okrasje z rozetami, letnico nastanka, inicialo IHS, imeni lastnikov (Škrabčeva domačija v Hrovači, Javorje nad Črno) idr. Kašče so z letnicami, imeni lastnikov in celo tesarjev (palirjev) opremljene tudi na zunanjščinah: letnice so vrezane v kladne stene (Šentvid pri Zavodnju) ali pa skupaj z drugim okrasjem na vhodni podboj (Radmirje pri Ljubnem).¹²

Med gospodarskimi stavbami je les skoraj v celoti prevladoval pri kozolcih. Večina dvojnih in enojnih kozolcev je vsaj rante in strešno konstrukcijo imela leseno. Na Škofjeloškem hribovju, na Tolminskem, v hribih Beneške Slovenije, na avstrijskem delu Karavank v Rožu in v manjšem obsegu tudi v drugih delih Slovenije so kozolci imeli nosilne stebre zidane, sicer pa je na splošno prevladoval les. Za nosilne stebre so uporabljali predvsem hrast, redkeje kostanj, akacijo, smreko ali

15. Topolšica 160. Vogal kašče z bogato členjenimi utori lastovičjega repa

16. Turiška vas. Edini kozolec na Slovenskem in s tem edini na svetu s tlorisom v obliki križa.

17. Zavodnje 12, 13. T. i. "ruska hiša". Graditelj te hiše je več let preživel v ruskem ujetništvu. Ruske hiše so mu bile tako všeč, da si je po vrnitvi domov postavil leseno hišo, podobno ruskim.

18. Zavodnje 43. Kavčnikova dimnica sodi med najpomembnejše kulturne spomenike na Slovenskem. Dimnično jedro, prizidana "hiša", lopa in gospodarsko poslopje so večinoma leseni.

macesen. Rante in ostrešje so bili večinoma smrekovi, prav tako brane s tramiči in opaži. Vrsto toplarjev so predvsem na prečnih tramovih opremili z že omenjenim okrasjem in tudi kartušami (Zgornja Savinjska in Zadrebčka dolina), letnicami nastanka in podatki o lastnikih in tesarskih mojstrih (Dolenčev kozolec v Košnici pri Celju, Jozlnov kozolec v Lahomšku pri Laškem) (Hazler 2004).

3. Zaščita lesa

V preteklosti so poznali le nekaj vrst zaščite lesa. Najpomembnejše je bilo laneno olje, sicer pa so naravna barvila (npr. drenove korenine, rdečo ali modro ilovico, zdrobljeno opeko) in tudi kupljena barvila (minij idr.)¹³ uporabljali predvsem za dekoracijo. Z lanenim oljem in oljnatimi barvami so zaščitili predvsem okna in vrata, medtem ko je druge vidne lesene dele stavb večinoma ščitila le naravna patina, ki je bila po barvnih odtenkih različna glede na izpostavljenost lesa.

V stavbe so praviloma vgrajevali ob pravem letnem času posekan in dobro posušen les, kar je v bistvu zagotavljalo podaljševalo življenjsko dobo materiala in odpornost na lesne škodljivce.¹⁴

Če je les dotrajal, so ga enostavno zamenjali, kar je bila pogosta praksa zlasti pri enojnih kozolcih, rantah v oknih, opažih in zlasti pri podih v notranjih prostorih: ker niso poznali hidroizolacije tal, so od lesne gobe prizadete podnice enostavno zamenjali.¹⁵

Po 2. svetovni vojni so ponekod vremenu izpostavljen les premazali z odpadnim oljem ("šmirole"). Priljubljeno je bilo zlasti mazanje ograj na vrtovih, opažev in tudi nekaterih kašč ter kozolcev. Posledice so bile katastrofalne: poleg smradu so stavbe pridobile še brezosebni črn videz.

Od 70. let 20. stoletja so se na našem tržišču uveljavili različni lesni premazi s sloganom "skandinavski zaščiti lesa". Marsikatero staro leseno stavbo so lastniki premazali z raznovrstnimi "sadolinski",¹⁶ kar je močno spremenilo videz lesa. Nekateri lesni strokovnjaki so priporočali tudi potapljanje skodel v omenjene premaze: posledice so bile seveda katastrofalne, saj so premazi stopili najzlahtnejšo naravno zaščito – smolo. Žal temu splošnemu navdušenju za "naravno zaščito lesa" še danes sledijo nekateri nosilci prenov kulturnih spomenikov in s tem povzročajo spomenikom več škode kot koristi. Tudi vodilni Restavratorski center RS ni nikoli opozoril na nevarnost omenjenih posegov in ni uspel posredovati ustreznih informacij o primernostih zaščitnih premazov. In tako imamo na Slovenskem celo vrsto kulturnih spomenikov, kjer je bil t. i. "sadolinski" ključna zaščita lesa (Finžgarjeva hiša v Doslovčah, obrambni hodnik na Celjskem gradu idr.),¹⁷ zato pa se tako stari kot novograjeni les po prenovi "nenaravno" sveti, značilnih barvni odtenki naravnega patiniranja so skoraj povsem prekriti in na mestih, kjer je les bolj izpostavljen vremenskim vplivom, se pojavljajo razpoke, luščenje lazure in barvnih pigmentov.

4. Tradicionalno - izziv sodobnosti, vir znanja

Ohranjeno tradicionalno stavbarstvo prepoznavamo in vrednotimo kot del kulturne dediščine, ki ima lahko lokalni, regionalni ali nacionalni pomen. Toda ne glede na takšno razporejanje so lahko vse ohranjene starejše stavbe, naprave ali orodja odlični viri za raziskovanje materialov, tehnologij obdelave in razsežnosti znanj, kar kaže izkoristiti tudi za sodobnost. Slovenska etnologija vsa ta znanja povezuje s človekom, z njegovim načinom življenja, z njegovim odnosom do tvarin in vsega tistega, kar je podedoval od prednikov ali je oblikovala narava. Les je zagotovo takšen material, ki ga je človek v vsem svojem obstoju in razvoju najpogosteje uporabljal. Zato raziskave tradicionalnega stavbarstva omogočajo tudi analiziranje podatkov o poznavanju in uporabi vseh vrst lesa, o lesu kot vrednoti, ki ni bil dan vedno vsem, pa tudi analiziranje podatkov, kakšna izjemna dediščina znanj je povezana prav s pridobivanjem, obdelavo in uporabo lesa. V prispevku smo skušali na nekatere le opozoriti, da imamo tudi v našem kulturnem okolju izjemno bogastvo lesarske dediščine, ki je lahko izziv tudi sodobnim oblikovalskim in projektantskim prizadevanjem. In prav v to smer potrebujemo temeljite raziskave in ne nazadnje tudi ustrezne priročnike,¹⁸ podobne, kot jih že imajo v nekaterih evropskih državah, npr. Slovaki (Frolec 1983). □

Opombe:

- 1 Podatki s terenskih raziskav v Zgornji Savinjski dolini, na Pohorju, na Koroškem idr.
- 2 Leta 1994 so s skodlami prekrili streho na Skomarski hiši (Skomarje 30) nad Zrečami. Streha je še vedno brezhibna, čeprav so smreke posekali 18. avgusta 1992, jih nato isto jesen in zimo razžagali in razcepili v skodle.
- 3 Leta 1992 smo v skomarskih gozdovih odbirali les za izdelavo skodel za prekritje Skomarske hiše. Občudovali smo izjemno znanje in poznavanje lesa danes že pokojnega kmeta in skodlarja s Hudinje. Odbral je deset smrek in vse so se odlično cepile, le eno smreko pa je odbral rajonski gozdarski tehnik – primerna je bila le za razrez.
- 4 Zavodnje 43, Kavčnikova dimnica. Velja za najjužnejše in situ ohranjeno alpsko dimnico v Evropi. Leta 1993 je bila nominirana za evropski muzej leta (razglašen KS).
- 5 Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Maribor, je dimnico obnovil s sredstvi Ministrstva za kulturo RS. Uspešno obnovljena dimnica čaka na novega upravitelja (razglašen KS).
- 6 Hiša je še naseljena in solidno vzdrževana (razglašen KS).
- 7 Terenski zapiski V. Hazler.
- 8 Poimenovanja z območja južnega Pohorja.
- 9 Terenski zapiski V. Hazler.
- 10 Idem.
- 11 Močnejši tram spodaj in večinoma trije bolj vitki tramovi povprek zgoraj tik pod dvojno položenimi deskami.
- 12 Terenski zapiski V. Hazler.
- 13 Idem.
- 14 Zagotovila tesarskih mojstrov s terena.
- 15 Redna menjava podnic je bila znak dobrega gospodarja.
- 16 Splošno uveljavljeno ime za sintetične premaze za les.
- 17 Terenski zapiski v. Hazler.
- 18 Npr. leksikon tradicionalnega stavbarstva.

literatura

1. **Baš, A., 1967:** Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov, Maribor.
2. **Baš A., 1974:** Savinjski splavarji, Ljubljana 1974.
3. **Baš F., 1928:** Kobanski hram, Časopis za zgodovino in narodopisje, No. 23, 17-42.
4. **Baš F., 1952:** Kašte na Dobrovljah, Slovenski etnograf, No. 5, 18-43.
5. **Baš F., 1970:** Gospodarska poslopja, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo, Ljubljana, 595-610.
6. **Belaj V., 1970:** O starosti slovenskih mlinov na veter, Slovenski etnograf, No. 21-22, 101-102.
7. **Bogataj J., 1989:** Domače obrti na Slovenskem, Ljubljana.
8. **Bogataj J., 1992:** Sto srečanj z dediščino na Slovenskem, Ljubljana.
9. **Cevc T., 1972, 1987, 1993:** Velika planina, Ljubljana.
10. **Cevc T., 1984:** Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem, Ljubljana.
11. **Cevc T., 1988:** Kmečke hiše v Karavankah, Ljubljana.
12. **Cevc-Čop, 1993:** Slovenski kozolec, Ljubljana.
13. **Ferenc M., 1993:** Kočevska, izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev, Ljubljana.
14. **Fister P., M., 1973:** Kašče v Tuhinjski dolini, Kamnik.
15. **Fister P., 1993:** Glosar arhitekturne tipologije, Ljubljana.
16. **Fister P., 1993:** Arhitekturne krajine in regije Slovenije, Ljubljana.
17. **Frolec V., Vašek J., 1983:** Lidová architektura encyklopedie, Praga.
18. **Gams I., 1986:** Multidisciplinarni pomen zbiranja ljudskega znanja o lokalnem okolju, Dela, No. 3, 69-75.
19. **Geramb V., 1954:** Kärntner Rauchstüben, Carinthia, No. 1, 663-732.
20. **Grčnik A., 1997:** Janez Koprivnik in njegovo "Pohorje", Celje.
21. **Haberlandt A., Diee geographische Verbreitung und Dichte der östalten Rauchstüben, Wiener Zeitschrift für Volkskunde, No. 30/1925, 70-123.**
22. **Hazler V., 1987:** Kozolci ob Savi, Traditiones, No. 16, 97-134.
23. **Hazler V., 1993:** Muzej na prostem Rogatec, Glasnik SED, No. 33/1, 10-21.
24. **Hazler V., 1995:** Kavčnikova dimnica, Kulturna dediščina in njeni lastniki, Dediščina, Priloga revije Naša žena, No. 7-8, 9-10.
25. **Hazler V., 1995:** Živeti z dediščino, Zbornik referatov in koreferatov na 5. Mednarodni konferenci, Ljudska arhitektura med Alpami in Jadrantom, Ljudska arhitektura jutri, Gozd Martuljek, 28-30.
26. **Hazler V., 1995:** Nekateri značilnosti planinskega pašništva v Zgornji Savinjski dolini, Planinske kočve v Vzhodnih Alpah, Ljubljana 1995, 73-82.
27. **Hazler V., 1996:** Štrucova hiša na Skomarju, Kulturna dediščina in njeni lastniki, Dediščina, Priloga revije Naša žena, No. 1, 10.
28. **Hazler V., 1998:** Rezarjeva hiša v Grajski vasi 1, Dediščina, Priloga revije Naša žena, No. 7, 9-10.
29. **Hazler V., 1998:** Rezarjeva hiša v Grajski vasi 2, Dediščina, Priloga revije Naša žena, No. 8, 9-10.
30. **Hazler V., 1999:** Hišna drevesa - okraši naših domov in naselij 2, Dediščina, Priloga revije Naša žena, No. 4, 9-10.
31. **Hazler V., 1999:** Lesene hiše na Bizeljskem 1, Dediščina, Priloga revije Naša žena, No. 6, 8-9.
32. **Hazler V., 1999:** Lesene hiše na Bizeljskem 2, Dediščina, Priloga revije Naša žena, No. 7, 8-9.
33. **Hazler V., 1999:** Podreti ali obnoviti, Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem, Ljubljana.
34. **Hazler V., 2004:** Kozolci na Slovenskem, Ljubljana.
35. **Leskovec A., 1982:** Opis rajhenburškega nabornega okraja iz l. 1810, Brestanica 183-209.
36. **Lokar J., 1912:** Belokranjska hiša, Carniola, No. 3, 1-27.
37. **Ložar R., 1944:** Kmečki dom in kmečka hiša, Narodopisje Slovencev I, Ljubljana, 62-97.
38. **Makarovič G., 1981:** Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana.
39. **Makarovič M., 1982:** Strojna in Strojanci, Narodopisna podoba koroške hrbovske vasi, Ljubljana.
40. **Melik A., 1931:** Kozolec na Slovenskem, Ljubljana.
41. **Mlinarik F., 1966:** Pohorske steklarne, Maribor.
42. **Mooser O., 1949:** Zur Geschichte und alteren Verbreitung der Rauchstüben im Rosental, Volk und Heimat, Graz-Salzburg-Wien, 63-84.
43. **Moškon D., 1992:** Kako graditi lepšo hišo na Slovenskem, Maribor.
44. **Mušič M., 1970:** Arhitektura slovenskega kozolca, Ljubljana 1970.
45. **Novak A., 1966:** Planšarska arhitektura v Bohinju, Varstvo spomenikov, No. 10, 163-166.
46. **Novak V., 1960:** Slovenska ljudska kultura, Ljubljana.
47. **Rahm K., 1890:** Das kärntnerische Bauernhaus, Carintia, No. 80, Klagenfurt, 44-48.
48. **Ravnik M., 1981:** Galjevica, Ljubljana.
49. **Santonino P., 1991:** Popotni dnevniki 1485-1487, Celovec, Dunaj, Ljubljana.
50. **Sedej I., 1974:** Etnološki spomeniki na območju občine Šmarje pri Jelšah, Topografsko gradivo, Ljubljana.
51. **Sedej I., 1974:** Etnološki spomeniki na območju občine Tolmin, Topografsko gradivo, Ljubljana.
52. **Sedej I., 1979:** Dimnično stavbarstvo v severovzhodni Sloveniji, Varstvo spomenikov, No. 22, Ljubljana, 67-97.
53. **Sedej I., 1985:** Ljudska umetnost na Slovenskem, Ljubljana.
54. **Sedej I., 1989:** Sto najlepših kmečkih hiš na Slovenskem, Ljubljana.
55. **Smrdel L., 1994:** Oselniki, Ljubljana.
56. **Struna A., 1955:** Vodni pogoni na Slovenskem, Ljubljana.
57. **Šarf F., 1967:** Domovi v Draščih s posebnim pogledom na stanovanjsko raven, Slovenski etnograf, No. 20, Ljubljana, 6-37.
58. **Šarf F., 1976:** Lesene strehe v Sloveniji, Slovenski etnograf, No. 29, Ljubljana, 53-54.
59. **Valvasor J. V., 1689:** Slava Vojvodine Kranjske, Bogenšperg.
60. **Videčnik A., 1983:** Delavsko gibanje v Gornji Savinjski dolini, Mozirje.
61. **Videčnik A., 1988:** Furmani ob Savinji in Dreti, Mozirje.
62. **Videčnik A., 1997:** Spravilo lesa v Zgornji Savinjski dolini, Časopis za zgodovino in narodopisje, No. 1, Maribor.
63. **Vilfan S., 1970:** Kmečka hiša, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo, Ljubljana, 559-593.
64. **Vuk V., 1996:** Dravski splavarji od Ptujja do Borla, Ptujski zbornik, No. 6/2, Ptuj.
65. **Vurnik S., 1930:** Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp, Etnolog, No. 4, Ljubljana, 30-86.